

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

90. YILINDA LOZAN VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU BİLDİRİLER

CİLT I

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI – I
90. YILINDA LOZAN
VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

(13-15 KASIM 2013, ANKARA)

STUDIES OF REPUBLICAN HISTORY – I
INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF LAUSANNE
AND THE REPUBLIC OF TURKEY
ON THE 90TH ANNIVERSARY
(13-15 NOVEMBER 2013, ANKARA)

CİLT I

Yayına Hazırlayanlar
Duygu TÜRKER - Murat SAYGIN

ANKARA-2015

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın,
tercüme ve iktibas hakları
Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir.

90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (2013: Ankara) =
International Symposium of Lausanne and the Republic of Turkey on the 90th Anniversary
(2013: Ankara)

Cumhuriyet tarihi araştırmaları I : 90. yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti uluslararası
sempozyumu: bildiriler; Ankara, 13-15 Kasım 2013 = Studies of republican history I: Interna-
tional symposium of Lausanne and the Republic of Turkey on the 90th anniversary: proceed-
ings; Ankara, 13-15 November 2013 / yay. haz. : Duygu Türker, Murat Saygın. – Ankara:
AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2015.

2c.: res.: tbl.: hrt.; 24 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştır-
ma Merkezi yayını)

ISBN: 978-975-16-3095-7 (1.c.)

978-975-16-3096-4 (2.c.)

978-975-16-3094-0 (Tk.)

1. TÜRKİYE – TARİHİ – DEVRİM, 1918-1923 – KONGRELER, VB.

2. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI, 24 TEMMUZ 1923 (TÜRKİYE) – KONGRELER, VB.

I. E.a.: Cumhuriyet tarihi araştırmaları I... II. E.a.: International symposium of ... II. E.a.:
Studies of republican history I...

IV. Türker, Duygu, yay. haz. V. Saygın, Murat, yay. haz. VI. Seri 956.1024

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları I: 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti
Uluslararası Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri
Koordinasyon Birimi tarafından (Proje no: 013D09709001) desteklenmiştir.

KİTAP SATIŞ:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay/ ANKARA
Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel: 009 (0312) 285 55 12
Belgegeçer: 009 (0312) 285 65 73
e-posta : bilgi@atam.gov.tr
web : http://www.atam.gov.tr
e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-16-3095-7

İLESAM : 15.06.Y.0150-462

BASKI SAYISI : 1

BASKI : 500 Adet

BASIM TARİHİ : 2015

BASIM YERİ : Semih Ofset Matbaacılık

İÇİNDEKİLER

CİLT I

SEMPOZYUM KURULLARI..... XI

AÇIŞ KONUŞMALARI..... XIII

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU..... XV

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Müdürü

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN..... XVII

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Prof. Dr. A. Murat TUNCER XXI

Hacettepe Üniversitesi Rektörü

BİLDİRİLER

I. OTURUM / Balo Salonu

Sovyetler Birliği'nin Lozan Konferansı'ndan Beklentileri / Prof. Dr.
Cemil HASANLI3

Lozan Barış Antlaşması ve İran'ın Tutumu /
Dr. Masoumeh DAEİ15

The Kingdom Serbs, Croats and Slovenes During the Lausanne
Conference (1922-1923) / Prof. Dr. Vladan VİRIYEVİÇ25

I. OTURUM / Salon I

Lord Curzon Ültimatomunun Lozan Konferansı Sırasında Verilmesi
Bir Rastlantı mıydı? / Doç. Dr. Yegana GEZALOVA41

SSCB Halk Hariciye Komiseri G. Çiçerin'in Lozan Konferansı Sırasın-
da Moskova'ya Yazdığı Gizli Mektuplarda Sovyet-Türk İlişkileri Me-
selesi / Prof. Dr. Musa QASIMLI55

Lozan Barış Antlaşmasında Bulgaristan / Yrd. Doç. Dr. Bengül BO-
LAT - Okutman Suzan ERTÜRK75

I. OTURUM / Salon II

Rus Tarih Yazıcılığında Osmanlı Devleti /

Dr. Roza ABDIKULOVA91

Sevr Barış Antlaşması'ndan Lozan Barış Antlaşması'na İstanbul ve Çanakkale Boğazları Meselesine Analitik Bakış /

Doç. Dr. Yüksel KAŞTAN103

Lozan Anlaşması Arifesinde Türk Toplumsal, Siyasi, Sosyal Yaşamının Bu Dönem Azerbaycan Edebiyatına Yansıması /

Yrd. Doç. Dr. Nizami VALİYEV137

II. OTURUM / Balo Salonu

Arnavutluk'un Atina Büyükelçiliği Raporları Temelinde Türk-Yunan Mübadelesinde Müslüman Arnavutların Durumu /

Dr. Halil ÖZCAN149

Unknown Case of Private Creditors: Ottoman Debt Negotiations in 1923-1933 / Yrd. Doç. Dr. Natalia CHERNİCHENKİNA181

Romania and Turkey During Lausanne Conference /

Araştırmacı Liliana BOSCAN ALTIN199

II. OTURUM / Salon I

Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakerelerinin Birinci Safhası /

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ – Yrd. Doç. Dr. İsmail KÖSE209

Rus ve Azerbaycan Kaynaklarında Lozan /

Doç. Dr. Roida RZAYEVA239

İran ve Lozan Konferansı /

Emekli Üni. Müderrisi Cemal AYRIMLI255

Ermenice Basında Lozan Barış Antlaşmasının İptali Talepleri ve Yeni Ermeni İddiaları / Doç. Dr. Gaffar Çakmaklı MEHDİYEV261

II. OTURUM / Salon II

Lozan Konferansı'nda Ermeni Yurdu Meselesi ve ABD Heyeti'nin Tutumu / Prof. Dr. Mehmet OKUR	281
Lozan'da Musul Sorunu / Prof. Dr. Sabit DUMAN	309
Yüzyıllık Hesaplaşma: Lozan'da Boğazlar Sorunu / Dr. Sadık ERDAŞ	327
Lozan Barış Görüşmelerinde Yabancı Uyrukların Türkiye'de Yapabileceği İşler ile İlgili Düzenlemeler ve Lozan Sonrası Uygulamalar / Yrd. Doç. Dr. Cevahir KAYAM	349

III. OTURUM / Balo Salonu

Lozan Antlaşmasında Kapitülasyonların Kaldırılması ve Yeni Türkiye'de Yabancı Okulların Durumuna Etkisi: İzmir Amerikan Koleji Örneği / Yrd. Doç. Dr. M. Emin ELMACI	367
--	-----

III. OTURUM / Salon I

Lozan Barış Konferansında Türk Basını / Dr. Hilmi BENGİ	427
'Türkistan' Gazetesinde Türkiye ve Lozan Konusunun Yansımaları (1922-1923) / Doç. Dr. Tahir KAHAR	449
Lozan Antlaşması'nın İmzalanmasının Muhalif İstanbul Basınına Yansıması: Tanin Gazetesi Örneği / Yrd. Doç. Dr. Seydi Vakkas TOPRAK	461

III. OTURUM / Salon II

Lozan Anlaşması Kıbrıs Türklerini Eğitim Alanında Nasıl Etkiledi? / Prof. Dr. M. Akif ERDOĞRU	481
Türkiye-Yugoslavya İlişkilerinde Lozan Barış Anlaşması ve Etkileri / Yrd. Doç. Dr. Galip ÇAĞ	493

IV. OTURUM / Balo Salonu

The Hungarian Elite and Public Opinion Concerning the Two Turkish Peace Treaties (Sevres and Lausanne) / Dr. Arpad HORNJAK505

Lozan Barış Antlaşması İle Yabancı Postanelerin Kaldırılması /
Yrd. Doç. Dr. Fahri KILIÇ513

Lozan Barış Anlaşmasına Göre Muhtelit Hakem Mahkemelerinin Çalışmaları / Araş. Gör. Bahattin DEMİRTAŞ527

IV. OTURUM / Salon I

Lozan Mecburi Mübadelesi ve Muhacirlerin Mallarının Tasfiyesi ve İstimlakı Hakkındaki Maddeler Üzerine Analitik Bir İnceleme /
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK549

Lozan Barış Konferansı'nda Bir Sorun: Savaş Tutsakları ve Mübadelesi /
Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU563

Lozan'da 'Ekalliyetlerin Korunması' (37-45.maddeler) Bölümünün Geri Planı ve Günümüze Yansıması / Yrd. Doç. Dr. Ali GÜLER .591

IV. OTURUM / Salon II

Türkiye'de Denizyolu Ulaşımı Açısından Lozan Barış Antlaşması'nın Önemi / Yrd. Doç. Dr. Nuray ÖZDEMİR617

Lozan-Montrö-Nyon Cenevre Gölü Kıyılarında İmzalanan Uluslararası Antlaşmalarla Biçimlenen Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Deniz Politikası / Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yücel KARLIKLI637

Lozan Barış Antlaşması'nda Demiryollarına Yönelik Alınan Kararlar ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yaşanan Gelişmeler /
Dr. Efdal AS663

CİLT II

V. OTURUM / Balo Salonu

Göç Problemi Bağlamında Lozan Mübadilleri ve Geldikleri Yerleşim
Ölçeğinde Yaşanan Sorunlar / Yrd. Doç. Dr. İlknur YÜKSEL699

The Treaty of Laussane and the Expulsion of Albanian Chams in Tur-
key / Doktora Öğr. Klodjan SHAQIRI731

Gerçeklik-Edebiyat İlişkisi Bağlamında Lozan Nüfus Mübadelesi'nin
Örnek Romanlarda Karşılaştırmalı Analizi /
Okutman Sibel ERCAN745

V. OTURUM / Salon I

Şark Meselesi'ne Son Veren Andlaşma- Lozan Barış Andlaşması /
Doç. Dr. Murat HATİPOĞLU761

Lozan Barış Antlaşması'nın 90. Yıldönümünde, Lozan, Hukuki Kapi-
tülasyonlar ve Uluslararası Tahkim Anlaşmaları /
Dr. Ali ŞAHİN771

Anayasa Mahkemesine Yapılan Başvuru ve Kararlarda Lozan Antlaş-
ması'na Yapılan Atıflar Üzerine Bir İnceleme /
Doç. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ803

V. OTURUM / Salon II

Kuruluş Yıllarından Günümüze Bütçe ve Borçlanmalar Işığında Türki-
ye Cumhuriyeti İktisadi Analizi / Dr. Bahar AŞÇI839

Atatürk Döneminde Ağır Sanayi Sorunsalı Ekonomi Politik Notlar /
Doç. Dr. İrfan KALAYCI – Prof. Dr. Nevin Y. ATEŞ867

Lozan Barış Antlaşmasına Ekli “Sağlık Sorunlarına İlişkin Bildiri”: An-
lamı ve Arka Planı / Prof. Dr. Murat BASKICI – Araş. Gör. Çiğdem
BASKICI885

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NDA BİR SORUN: TÜRK-YUNAN SAVAŞ ESİRLERİ VE MÜBADELESİ

Ercan HAYTOĞLU*

Özet

Millî Mücadele döneminde Doğu, Güney ve Batı Cephelerinde gerçekleşen savaşlarda karşılıklı olarak subaylar ve askerler esir alınmıştır. Millî Mücadele içerisinde yapılan antlaşmalar ile Yunan savaş esirleri dışındaki diğer esirler karşılıklı olarak serbest bırakılmışlardır.

Batı cephesi diğer cephelerden farklı olup savaşların ana merkezini oluşturduğu için, Türk ordusu çok sayıda Yunan subay ile askeri ve Yunan ordusu ile iş birliği yapan Rum'u esir etmiştir. Yunan ordusu ise özellikle Büyük Taarruz sürecinde geri çekilirken kadın, erkek birçok sivil Türk'ü esir almıştır. Türk ordusu tarafından esir edilen Yunan asker ve subayları serbest bırakılınca kadar Anadolu'da farklı garnizonlarda tutulmuşlardır.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki silahlı mücadele 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile sona ermiş ve barış sürecine geçilmiştir. Lozan Konferansı'nın 20 Kasım 1922'de toplanması ile görüşmeler başlamış ve Konferansta görüşülen konular arasında "sivil rehineler ve savaş esirlerinin mübadelesi" de yer almıştır.

Lozan'da Yunanistan ile Türkiye arasında var olan bu sorunun çözümü için birçok görüşmeler yapılmıştır.

Esirler sorununun kesin çözümü, Lozan'da 30 Ocak 1923'te imzalanan "*Sivil Rehinerin Geri Verilmesi ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Türk-Yunan Anlaşması*" ile gerçekleşmiştir. Bu anlaşma ile esirlerin karşılıklı mübadelesi başlamıştır. Mübadele süreci başladıktan sonra da sorunun çözümünde yeni problemler ile karşı karşıya kalınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, savaş esirleri, Lozan Konferansı, Türk esirler, Yunan esirler.

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ehayt@pau.edu.tr

A TROUBLE IN LAUSANNE PEACE CONFERENCE: TURKISH-GREEK WAR CAPTIVES AND INTERCHANGE

Abstract

In the wars made at the Eastern, Southern and Western Fronts in the period of national struggle officers and soldiers were taken as captives reciprocally. By means of the treaties signed during the national struggle other captives except the Greek ones were set free.

Since The Western Front, unlike the other fronts, constructs the main centre of the wars, Turkish army captivates a great number of Greek officers, soldiers and Rum who collaborate with the Greek Army. As for the Greek Army during the Great Offensive, it captivates several civilian Turkish women and men. They are kept at different garrisons in Anatolia until Greek officers and soldiers captivated by the Turkish Army are set free.

The Armed struggle between Turkey and Greece ends with the armistice of Mudania signed on 11 th October 1922 and there begins the process of peace. With the conference of Lausanne assembling on 20 th November 1922 negotiations begin and among the issues discussed in the conference "the interchange of of the civilian and war captives" take place as well. A great number of negotiations were made to solve this problem between Greece and Turkey.

The exact solution of the the problem of the captives is realized with "the Treaty of Turkish-Greek Concerning The Return of the Civilian Captives and the Interchange of War Captives" 30 th January 1923. The Reciprocal interchange of the captives begins with this treaty. After the process of interchange begins, new problems arise related to the solution of the issue.

Key Words: interchange, War captives, Lausanne Conference, Turkish Captives, Greek Captives.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri tarafında giren Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri karşısında yenilmiş ve 1918'de Mondros Mütarekesi ile savaştan çıkmıştır. Mütareke sonrası İngiltere, Orta Doğu'da etkin güç olarak Şark Meselesini kendi amaçları doğrultusunda çözmeye çalışmıştır. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Milli Mücadele hareketinin başlaması, Osmanlı Devleti'ne ait toprakların İngiltere ve müttefikleri tarafından paylaşılmasına engel teşkil etmiştir. Milli Mücadele hareketinin Sevr'e mahkûm olacağına inanan İngiltere, Yunanistan'ı Milli Mücadele hareketine karşı desteklemiş ise de Yunan yenilgileri Sevr'i imkânsız kıldığı için İngiltere ve müttefikleri planlarını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmışlardır.

Milli Mücadele döneminde Doğu, Güney ve Batı cephelerinde çok sayıda esir alınmıştır¹. Doğu cephesinde Ermeniler, Güney Cephesinde Fransızlar ile yapılan savaşlarda esir edilen askerler Milli Mücadele içerisinde yapılan anlaşmalar ile karşılıklı olarak serbest bırakılmışlardır². Milli Mücadele içinde asıl askeri mücadele Batı Cephesinde Yunanlılara karşı yapılmış³, I. İnönü, II. İnönü, Eskişehir-Kütahya, Sakarya ve özellikle Başkomutanlık Meydan Savaşlarında Türk ve Yunan tarafları çok sayıda asker esir almışlardır. 26-30 Ağustos 1922'de Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile kesin bir yenilgi alan Yunan ordusu Büyük Taarruz ile panik içerisinde İzmir'e doğru geri çekilişleri esnasında bulabildikleri Türk sivilleri ve özellikle kadınlar ile kendilerine rehberlik edebilecek erkekleri rehin⁴ almaktan geri kalmamışlardır. Bu geri çekilme esnasında Türk ordusu da çok sayıda Yunan askeri ile subayını⁵ esir almıştır. Ayrıca Müslüman kadınlara karşılık rehine olarak Yunan uyuğundan kadınları⁶ rehin almışlar ve Yunan işgallerine yardımcı olarak halka zulüm ve katliamlarda bulun yerli Rumları tutuklamışlardır⁷. Çok sayıda esir alan Türkler üsera garnizon taburları kurarak ihtiyaca göre il ve ilçelere dağıtmışlardır⁸.

- 1 Ahmet Özdemir, "Savaş Esirlerinin Milli Mücadeledeki Yeri", s. 321, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/783/10069.pdf>
- 2 Osman Akandere, "1923 Yılı Ortalarında Uluslar Arası Kızılhaç Komitesince Görevlendirilen Heyetin Anadolu'daki Teftiş Gezileri ve Hazırladıkları Rapor", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 53, <http://atam.gov.tr/1923-yili-ortalarin-da-uluslar-arasi-kizilhic-komitesince-gorevlendirilen-heyetin-anadoludaki-teftis-gezileri-ve-hazirladiklari-rapor/> (Erişim Tarihi: 9 Haziran 2013)
- 3 Erol Kaya, "Milli Mücadele Döneminde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Anadolu ve Yunanistan'daki Türk ve Yunan Esirlerine Yaptığı Yardımlar", **Turkish Studies**, Volume 3 / 2 Winter 2008, s. 466. <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi8/kayaerol.pdf> (Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2013)
- 4 Yunan tarafının Türkiye'den Yunanistan'a götürdüğü sivil ahali için "gözcü edilmiş siviller" ifadesi yerine "*sivil rehineler*" ifadesi kullanılmıştır.
- 5 Ahmet Özdemir, "Milli Mücadele'de Üsera Taburları", s. 141; <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/812/10320.pdf> (Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2013), Hikmet Öksüz, "Türk Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 48, <http://atam.gov.tr/turk-rum-nufus-mubadelesinin-sebep-ve-bazi-istisnaları/> (Erişim Tarihi: 09.07.2013)
- 6 B.C.A., (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), 30.18.11.34.12 (Kararname)
- 7 Akandere, "1923 Yılı Ortalarında Uluslar Arası Kızılhaç Komitesince Görevlendirilen...", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 53, <http://atam.gov.tr/1923-yili-ortalarin-da-uluslar-arasi-kizilhic-komitesince-gorevlendirilen-heyetin-anadoludaki-teftis-gezileri-ve-hazirladiklari-rapor/>
- 8 Özdemir, "Milli Mücadele'de Üsera Taburları", s. 129.

Milli Mücadele döneminde gerçekleşen karşılıklı esir almalar, I. Dünya Savaşı'na ait esirler sorunu henüz tam olarak çözülmemiş iken, yeni esirler sorununun temelini oluşturmuştur.

Türk tarafı esir aldığı askerlerden taburlar oluşturarak cephe gerisine göndermiştir. Yunan tarafı ise esir aldığı askerleri Yunanistan'ın çeşitli yerlerine dağıtmıştır⁹. Türk tarafının elinde bulunan on beş binden fazla esirden on bini Lozan Konferansı öncesi serbest bırakılmış, "Mübadele edilmeyen" 352'si subay olmak üzere 4629 Yunan savaş esiri Lozan Konferansı'nda Yunanistan ve Türkiye arasında esirlerin karşılıklı olarak serbest bırakılmasına dair itilâf-namenin uygulanmasına kadar Ankara, Adana, Kayseri, Konya ve Yahşihan garnizonlarında tutulmuşlardır¹⁰. Yunan Kızılhaçına (Salip-i Ahmer) göre Yunan tarafında 510 subay, 6012 asker 309 sivil olduğu, mübadeleye esas olarak 329 subay, 6002 asker 15.740 sivil rehine bulunduğu belirtilmiştir¹¹. Sayılar konusundaki belirsizlik mübadele sırasında da devam etmiştir.

Bursa Milletvekili Operatör Emin, Muhittin Baha ve Şeyh Servet Beyler, Heyet-i Vekile Riyasetine çektikleri 24 Eylül 1922 tarihli telgraf ile Yunanlıların Bursa ve çevresini işgalleri sırasında merkez kazadan 1500, vilayet dahilinden tahmini üç binden fazla Yunanistan'a tutuklayarak gönderdikleri kadın, erkek ve çocukların iadelerinin biran önce gerçekleştirilmesi için teşebbüste bulunulmasını istemişlerdir¹². Ankara'ya Yunan esirlerin durumu ve serbest

9 Özdemir, "Savaş Esirlerinin Milli Mücadeledeki Yeri", s. 321, Yunanistan sivil rehineri ve savaş tutsaklarını Lutiye, Milos Adası, Girit Kandiye, Pilo, Korfu, Larisa, Yusa, Gudi, Selanik, Gulos, Preveze, Patras, Dedeoğaç, Girit-Hanya, İskece-Postro, Palamidi, Sakız, Sisam, Midilli ve Lefka'deki kamplara göndermişlerdir. Kaya, "Milli Mücadele Döneminde Hilal-i Ahmer...", s. 471.

10 Hikmet Öksüz, "Türk Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 48, <http://atam.gov.tr/turk-rum-nufus-mubadelesinin-sebep-ve-bazi-istisnaları/> (Erişim Tarihi:09.07.2013), Sayılar konusunda farklı bilgiler verilmektedir. Akandere, kesin olmamakla birlikte 3'ü general, 381'i subay, 14.385'i asker ve 10.527'si sivil olmak üzere 25.299 esir olduğunu Yunan tarafının elinde bulunan esirler ile ilgili farklı rakamlar bulunduğu bilgisini vermektedir. Akandere, "1923 Yılı Ortalarında Uluslar Arası Kızılhaç Komitesince Görevlendirilen...", <http://atam.gov.tr/1923-yili-ortalarında-uluslar-arasi-kizilhac-komitesince-gorevlendirilen-heyetin-anadoludaki-teftis-gezileri-ve-hazirladiklari-rapor/>

11 Akandere, "1923 Yılı Ortalarında Uluslar Arası Kızılhaç Komitesince Görevlendirilen...", <http://atam.gov.tr/1923-yili-ortalarında-uluslar-arasi-kizilhac-komitesince-gorevlendirilen-heyetin-anadoludaki-teftis-gezileri-ve-hazirladiklari-rapor/>

12 B.C.A., 30.10.55.362..10.

birakılmaları ile ilgili talepler ise Aralık 1922'de ulaşmıştır¹³. Görüşmeler esirlerin topluca teslimi üzerine yoğunlaşmış ise de durumu tespit edilen tek bir esir için dahi özel girişim de bulunulmaktan kaçınılmamıştır.

Mudanya Mütarekesi ile gerçekleşen ateşkes, Lozan'da barış kapısının aralanmasına zemin hazırlamıştır¹⁴. Mudanya Mütarekesi sonrası Diyarbakır Milletvekili Kadri ve Kırşehir Milletvekili Sadık Beyler, elimizde bulunan Yunan subay ve askerlerinden oluşan esirlerin İzmir'in işgalinden itibaren yapılan katliamlardan dolayı yargılanarak cezalandırılmaları söz konusu olursa, bunun yanlış olacağını, eğer bu yol tercih edilirse Yunanlıların da Türk esirlere aynı şekilde muamele edeceklerine kuşkuyla olmadığını belirtmişlerdir¹⁵.

İsmet Paşa sivil rehineler konusunda ilk adımı Mudanya'da mütareke görüşmelerinde atmıştır. İsmet Paşa 7 Ekim 1922'de beşinci oturumun ikinci toplantısında, sivil rehinelerin şimdiden iade edilmeleri gerektiğine dikkat çekince, müttefik generaller de Yunanistan'a götürülen sivil Türk rehinele- rin hemen serbest bırakılmasına yönelik Yunan hükümeti üzerinde baskı kurmak üzere kendi hükümetlerine telgraf çekmeyi vaat etmişlerdir¹⁶. İsmet Paşa Yunanlıların Anadolu'dan alıp götördükleri sivil halkla ilgili olarak Türk gazetecilere; *"Biz İzmir'e girdiğimiz vakit orada birikmiş yüz binlerce Yunanlı halk vardı. Bunlar Anadolu köylerini tahrip edenlerdi. İsteseydik, kendilerini esir alır ve cezalandırırdık. Hâlbuki bunu yapmadık. Bilakis gitmelerine izin verdik. Buna karşılık Yunanistan, Anadolu'dan topladığı silahsız ve günahsız ahaliyi alıp götürdü. Bunların da derhal bize geri verilmelerini istiyoruz"*¹⁷ demiştir. İsmet Paşa bu sözleri ile Yunanlıların gayri hukuki tutum sergilediklerini ortaya koymayı amaçlamıştır.

13 14 Ağustos'tan itibaren esir olduğu belirtilen Yunan Topçu Onbaşı Mihail Everof'un sağlık durumu sorulmaktadır. Belge de ise esirler arasında Mihail Averof'un bulunmadığı bilgisine yer verilmektedir. B.C.A., 30.10.55.362..16. General Trikopis tarafından Yunan uyruğundan olmayan ancak esirler arasında bulunan üç bayanın serbest bırakılmasında sakınca olmadığına karar verilmiştir. B.C.A., 30.10.55.362..17.

14 Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan, Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923**, (Çev. Mehmet Morali), 2. Baskı, Alfa, İstanbul, 2013, s. 13-14.

15 B.C.A., 30.10.55.362.14.

16 **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, (Çev. Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, C 1, 3. Baskı, İstanbul, s. 129-130.

17 Ali Naci Karacan, **Lozan**, (Haz. Hulusi Turgut), İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2011, s. 18.

LOZAN'DA SİVİL REHİNELER VE ESİRLER SORUNU

Lozan görüşmelerinin ilk oturumu 21 Kasım 1922 günü saat 11.00'de Lord Curzon'un geçici başkanlığında yapılmıştır. Bu oturumda konferansı düzenleyen devletlerin delegelerinin başkanlık yapacakları üç komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır¹⁸. Bu komisyonlar İngiltere başkanlığında (Lord Curzon) Ülke ve Askerlik Komisyonu, İtalya başkanlığında (Garroni) Yabancılar ve Azınlıklar Komisyonu, Fransa başkanlığında (Barrere) Maliye ve Ekonomi Komisyonu olmuştur. Bu komisyonlar kurulduktan sonra "Yakın Doğu İşleri Konferansı" oturumlarına resmen başlanmıştır¹⁹. 28 Kasım 1922 günü Başbakan Rauf Bey, İsmet Paşa'dan Yunanistan da bulunan Türkler ile esirlerin mübadelesi için girişim başlatılmasını istemiştir²⁰.

Birinci Komisyon Lord Curzon'un başkanlığında 1 Aralık 1922'de saat 15.30'da toplanmıştır. Komisyon, Lord Curzon tarafından savaş esirlerinin mübadelesiyle doğrudan ilgili ve gecikmeye gelmez bir sorun olan Türkiye-Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi sorununu incelemek üzere toplanmaya çağırılmıştır²¹. Savaş esirleri konusunun ele alınmasında esirlerin sayısı kadar, esirler arasında generallerin bulunuyor olması da etkili olmuştur.

Curzon ilk sözü göçmenlerin durumlarını incelemek üzere Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilmiş olan Norveçli Dr. Fridtjof Nansen'e vermiştir. Dr. Nansen'in resmi gündemde olmayan Rum ve Türk azınlıklarının mübadelesi konusunda takvim belirleyici bir konuşma yapması İsmet Paşa'nın tepkisine neden olmuştur²², İsmet Paşa da gündemde yalnız savaş esirlerinin mübadelesinin bulunduğunu hatırlatmak zorunda kalmıştır. İsmet Paşa, Türkiye ile Milletler Cemiyeti arasında resmi ilişki olmadığından Dr. Nansen'in raporunu sadece özel kişi raporu saymıştır. Gerçekte sorun Dr. Nansen'den değil, savaş esirleri sorununu savaş esirleri mübadelesiyle sınırlandırmak istemeyen ve bu sorunu büyük sorunun küçük parçası olarak gören Lord Curzon'dan kaynaklanmıştır²³.

18 Durdu Mehmet Burak, "Türkiye ile Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi ve Kırşehir'e Yerleştirilen Muhacirlerin İaşe Sorunları", *Karadeniz Araştırmaları*, S 14, (yaz 2007), s. 33.

19 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s. 304.

20 Bilal N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, İkinci Basım, Ankara, 2012, s. 203.

21 *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C 1, s. 118.

22 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 222.

23 *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C 1, s. 122.

Venizelos'un küçük bir alt-komisyon kurulması önerisi Lord Curzon tarafından kabul görünce Türk, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan üyelerden oluşan bir alt komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır²⁴. Bu alt-komisyonu söz konusu sorunları Konferans bitmeden çözme görevi verilmiştir²⁵. Alt-komisyon kararı; *"Savaş tutsakları ile rehinelere geri verilmesini içine almak üzere, Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus mübadelesi sorununun, Konferansa çağıran üç büyük devletle, Türkiye ve Yunanistan devletlerinin birer temsilcilerinden kurulu bir İtalyan temsilcinin başkanlığını yapacağı bir alt-komisyonun incelemesine havale edilmesine ve alt-komisyonun bu soruna ilişkin olarak Dr. Nansen'i dinlemesine ve yararlı göreceği tanıkları toplamasına karar verildi"* şeklinde alınmıştır²⁶. Lozan Konferansı'nda sorun böylece yalnız savaş esirlerinin mübadelesi olarak tek başına ele alınmamış, karşılıklı olarak esir alınan sivil rehinelere mübadelesi ile birlikte ele alınmıştır. Alt-komisyonun incelemesine havale edilen konular bu nedenle sivil rehine ve asker esirlerin geri verilmesi ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi olmuştur²⁷.

İsmet Paşa üç konunun havale edildiği alt-komisyonun öncelikle sivil Türk rehinelere serbest bırakılması üzerine yoğunlaşmasını istemiştir²⁸. Türk Temsilci Heyeti, Türk ordusunun Yunanistan'da harekette bulunmadığı için ellerinde Yunan sivil rehine bulunmadığını, Yunan ordusu tarafından zorla alınıp götürülen Türk savaş esirlerinin de gecikmeden serbest bırakılmasını istemiştir²⁹. Türkiye, normal şartlarda Türkiye'deki Yunan savaş esirlerinin ancak barış yapıldığı zaman geri verileceğini, Yunanistan iyi niyet göstermediği takdirde savaş esirleri konusunun alt-komisyonunda incelenmesini kabul edemeyeceğini söylemiştir³⁰. İsmet Paşa özellikle sivil rehinelere Anado-

24 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 223-224.

25 H. Cevahir Kayam, "Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S 27, <http://atam.gov.tr/lozan-baris-andalasmasina-gore-turk-yunan-nufus-mubadelesi-ve-konunun-tbmmde-gorusulmaesi/> (Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2013)

26 *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C 1, s. 128-129.

27 *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C 1, s. 129.

28 *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C 1, s. 129.

29 *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C 1, s. 124; Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 222 ve 223.

30 Yunan hükümeti elindeki savaş esirlerinin Türkiye'ye geri verilmesinde iyi niyet gösterirse TBMM'de barış anlaşması yapılmadan elindeki esirleri serbest bırakabileceğine işaret etmiştir. Yunan hükümeti Türkiye'nin talebini olumlu karşılamakla birlikte *"iki tarafın elinde kalmış savaş tutsaklarının eşit sayıda mübadelesi"* nde ısrarlı davranmıştır. *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C 1, s. 124-125.

lu'dan alınarak Yunanistan'a götürülmelerinin diğer sorunlara benzer olmadığını, Yunanistan'ın köy ve şehirlerden özellikle aydınlar, halkın ileri gelenleri ve varlıklı kimselerinden binlercesini Yunanistan'a götürmesinin devletler hukukuna aykırı olduğunu, Yunanlıların Türkiye'yi nüfus, kültür ve ekonomik açıdan yok etmek amacıyla hareket ettiğine vurgu yapmıştır³¹. Venizelos, sivil rehinelere Yunanistan'a götürülmesinde Devletler Hukukuna aykırı bir durum bulunmadığını Yunan ordusunun Anadolu'yu işgali sırasında ordunun güvenliği için tehlikeli bulduğu kişileri Yunan komutanlığının tutuklama yetkisine dayanarak esir ettiklerini belirtmiştir. Anadolu'da Rum erkeklerinin sürgünlerine dikkat çeken Venizelos, "...bu acıların karşılıklı olarak tartılmasını ve iki sorunun aynı zamanda göz önünde tutulmasını" istemiştir³².

Lozan görüşmeleri esnasında hem Yunanistan'da hem de Türkiye'de bulunan savaş esirleri ve rehinelere tam sayılarının bilinmiyor olması önemli bir sorun oluşturmuştur. Yunanlıların elinde bulunan Türk savaş esiri sayısı 10.000, alıkonulan sivil rehine sayısı 3000 olarak hesaplanırken, Türklerin elinde bulunan Yunanlı ve Osmanlı uyuğu gözaltı edilmiş Rumların sayısı 30.000 olarak hesaplanmıştır. Bunlardan ayrı Anadolu'da sürgün edilmiş 70-120.000 arası Osmanlı uyuğu Rum bu hesaba dâhil edilmemiştir³³.

Başbakan Rauf Bey İsmet Paşa'ya gönderdiği 2 Aralık 1922 tarihli telgraftan İçişleri ve Milli Savunma Bakanlığı tarafından "*kesin ve düzgün bilgi*" verilemediğini, peyderpey bu konuda bilgi toplanmasına çalışıldığını ve kesin bilgi sağlanıncaya kadar verilen rakamların yalnız fikir vermek amacıyla kendilerine ulaştırıldığının bilinmesini istemiştir³⁴. Yunanistan'da 30 Ağustos 1922 öncesi bulunan esirlerin sayısı İsviçreli Dr. Şalenmand'a göre; 349 subay, 131 küçük subay, 3.951 er, 2.546 sivil, 40 kadın, 20 çocuk, 249 tutuklu iken, zafer sonrası bu sayının artmış olacağı tahmin edilmiştir. Türkiye'de bu

31 **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, C 1, s. 129; Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 224. Bu konudaki değerlendirmeleri için bkz. Kaya, "Milli Mücadele Döneminde Hilal-i Ahmer...", s. 469-470. Kaya, Milli Mücadele'nin yapılmasını engellemek için mesnetsiz iddialar ile önde gelen kişileri tutukladıkları bilgisini de vermiştir.

32 **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, C 1, s. 128.

33 **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, C 1, s. 128.

34 Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s.226. İsmet Paşa 3 Aralık 1922 tarihli Başbakanlığa çektiği telgrafta; "*Yunanlılar ellerinde on bin asker esirimiz bulunduğunu söylüyorlar. Ben onların asker esirini 15 bin kadar tahmin ettiğimi söylemişim. Verdiğiniz rakam kat'iyen ve mutlaka yanlıştır. Keyfiyetin tasrih ve tekrar ve ta'cil buyurulması müsterhamdır*". Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 238.

Yunan Yunan esir subay ve erlerinin kesin sayıları tespit edilemese de mevcut bilgilere göre 116 subay, 16.648 er, 74 sivil, 34 kadın ve çocuktan ibaret oldukları, ancak İçişleri ve Milli Savunma Bakanlığının yapacakları çalışmalara göre sayıda değişiklik olabileceğine dikkat çekilmiştir³⁵. İsmet Paşa 2 Aralık 1922'de Başbakanlığa çektiği telgrafta, Birinci Komisyonun savaş esirleri ve ahalî mübadelesini görüştüğünü, kendisinin öncelikle esirlerin sonra ahalinin mübadelesinin gerçekleştirilmesini savunduğunu belirtmiştir³⁶.

Başbakan Rauf Bey, İsmet Paşa'ya 3 Aralık 1922'de Yunan esirlerinin sayısı ile ilgili Üsera Şubesinin kesin bilgi olarak ilettiği son listedeki sayıları ulaştırmıştır. Listede çeşitli rütbelerdeki subay sayısı 660, er sayısı 16.330, sivil erkek rehine sayısı 76, kadın sayısı 26 ve çocuk sayısı 6 olmak üzere toplamda 17.098 kişi olarak bildirmiştir. Bu esnada Yunanistan'da bulunan asker esirlerin ve rehinenin sayılarını belirlemek için çalışmalara kesintisiz devam edilmiştir³⁷. Türkiye'nin tespit ettiği sayıların güvenilir olmadığı İsmet Paşa'nın 4 Aralık 1922 tarihli Başbakanlığa çektiği telgraftan açıkça anlaşılmıştır. İsmet Paşa gönderdiği telgrafta esirlerin doğru ve kesin sayısının bildirilmesini isterken, diğer taraftan "*Esirler arasında gösterilen yüz kadar sivil, Yunan vatandaşı mıdır?*" diyerek kuşku duyduğu hususta yeniden bilgi istemiştir³⁸.

4 Aralık 1922 tarihli Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya çekilen telgrafta; "*Esirler arasında gösterilen 78 sivil, 26 kadın, 16 çocuk Yunan vapurunda esir edilmişler. 18-45 yaşlarındaki Yerli Rum esirlerin sayısı 10.137. Ayrıca iki sivil esir taburu var. Miktarı ayrıca bildirilecektir*"³⁹ cevabı verilmiştir. Ayrıca Başbakan Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya çekilen 5 Aralık 1922 tarihli telgrafta

35 İlginç olan Yunan Kızılhaç listelerinde 328 subay, 2.500 er, 2.365 sivil, 141 kadın ve 70 çocuk verilmiş olmasıdır. Trakya'dan götürülenlerin bilinemediği, Anadolu'dan götürülenlerin 8.519 kişiden ibaret olduğu belirtilmiştir. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 226.

36 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 230.

37 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 238.

38 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 241.

39 Listede sivil sayısı 76, çocuk sayısı 6 verildiği halde bu telgrafta 78 sivil 16 çocuk olarak verilmiştir. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 242. Lozan Günlüğü'nde Anadolu'da gözaltı edilmiş Rumlar için "*sivil esir*" ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade alıntılarda değiştirilmemiş, ancak diğer kısımlarda, "*gözaltı edilmiş Rumlar*" şeklinde verilmiştir. Burada Rumların Anadolu insanları oldukları ve Yunan vatandaşı olmadıkları için esir alınmalarının mümkün olamayacağı dikkate alınmıştır.

ise “Yunan esirlerini yeniden araştırıyoruz.”⁴⁰ denilirken, 6/7 Aralık 1922 tarihli diğer telgrafta Yunanistan’daki esirler ile ilgili sağlıklı sayılara ulaşamadığına dikkat çekilerek, elimizdeki Yunan esirlerinin 600’ü subay olmak üzere 14.000 olduğu ve gözaltına alınmış yerli Rumların ise 10.000 kadar olduğu bilgisi paylaşılmıştır⁴¹. Esir ve rehine sayılarında sağlıklı bir sayı tespiti yapılamamış, Konferansa bildirilen sayılarda sık sık değişiklik yapılmıştır⁴².

İsmet Paşa’nın 4 Aralık 1922 tarihli raporunda esir mübadelesinin alt-komisyonunda kabul edildiği bilgisi yer almıştır⁴³. Ocak 1923 başında esir Yunan askerlerinin durumunu yakından görmek amacıyla Kızılhaç üyesi Burnie başkanlığında bir heyetin İzmir’e gelmesi gündeme gelmiştir. Burnie başkanlığındaki heyetin İzmir ve Menteşe bölgesini ziyaret ederek on bin battaniye ve yeterli miktarda erzak dağıtması ve hükümetin uygun bulacağı birkaç esir garnizonunu ziyaret etmesi düşünülmüştür. Bu amaçla İsmet Paşa’nın Lozan’da bu ziyareti kabul ettiğine dair olumlu bir hava estirilerek heyetin İzmir’e gelmesine izin verilip verilmeyeceği öğrenilmeye çalışılmıştır⁴⁴. Bu heyet verilen izin ile Türkiye’ye gelen Burnie Burckhardt Temmuz 1923’te Hilal-i Ahmer Esirler Şubesi Müdürü Saffet Şav ile Yunan esirlerinin bulunduğu garnizonları gezerek⁴⁵, Anadolu’da yardım ve incelemelerde bulunmuştur⁴⁶.

Bu gelişmeler yaşanırken TBMM’nde milletvekilleri esirler, rehineler ve mübadele konusunu yakından takipçisi olmuşlardır. 3 Ocak 1923’te Bursa Milletvekili Emin Bey Meclis Başkanlığına soru önergesi vererek Yunanistan’dan gelecek esirler, rehineler ve muhacirlerin “*nerelerden gelecekleri ve*

40 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 248.

41 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 251.

42 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 253 ve 256.

43 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 246.

44 B.C.A., 30.10.55.363..1.

45 Saffet Şav Bey ile birlikte hazırladıkları 8 Ağustos tarihli raporu Hilal-i Ahmer Genel Merkezine sunmuşlardır. Kaya, “Milli Mücadele Döneminde Hilal-i Ahmer...”, s. 479-480.

46 Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafından İstanbul Delegesi Georges Burnie, delege Charles Burckardt ve Kızılay Üsera Şubesi Müdürü Saffet Bey katılmışlardır. 24 Haziran’da İstanbul’dan hareket eden heyet, teftiş ziyaretlerini Ağustos başına kadar sürdürerek İstanbul’a geri dönmüştür. Akandere, “1923 Yılı Ortalarında Uluslar Arası Kızılhaç Komitesince Görevlendirilen...”, <http://atam.gov.tr/1923-yili-ortalari-uluslar-arasi-kizilhac-komitesince-gorevlendirilen-heyetin-anadoludaki-teftis-gezileri-ve-hazirladiklari-rapor/> (Erişim Tarihi: 9 Haziran 2013)

hangi iskelelere çıkarılacakları, (Türkiye'de) hangi yerlere yerleştirilecekleri"ni sormuş ve bu yönde gerekli tedbirlerin alındığına dair kuşkuvarının bulunduğunu belirtmiştir⁴⁷.

Azınlıklar alt-komisyonunun 11 Ocak 1923'e kadar yaptığı görüşmeler; azınlıklar ile genel af, askerlik ve azınlıkların haklarının korunması konuları ile Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklara tanıdığı hakların, Yunanistan tarafından kendi ülkesinde yaşayan Müslüman azınlığı da tanınması kaydıyla çözümlenmiştir⁴⁸.

Montagna toplantılarda sivil rehinelerin geri verilmesi, savaş esirlerinin mübadelesi konularında oluşan görüşleri, bir rapor halinde Ülke ve Askerlik Komisyonu'nun 10 Ocak 1923 toplantısında sunmuştur. Montagna, 10 Ocak'ta yapılan gözaltı edilmiş sivillerin geri verilmesi ve savaş esirleri mübadelesine ilişkin oturumda, sivil rehinelerin geri verilmesiyle savaş esirlerinin mübadelesine ilişkin bir anlaşma ile Türkiye'de gözaltı edilmiş Rum erkeklerin geri verilmesini de kapsayan, nüfus mübadelesine ilişkin bir sözleşme olmak üzere iki belgenin oluşturulmasını teklif etmiştir. 10 Ocak günü ufak tefek değişiklikler ile anlaşmanın metni oluşturulmuştur⁴⁹.

Montagna Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonunda anlaşmaya varılan ilkelerin uygulama yollarını belirlemek üzere 11 Ocak 1923 tarihli oturumda tartışma yapılmasını istemiştir⁵⁰. 11 Ocak'ta Alt-Komisyon Başkanı Montagna, sivil rehine ve savaş esirlerinin iadesi ile ahalinin mübadelesi konularını tartışmaya açmıştır⁵¹. Sivil rehinelerin sayısı her iki taraf içinde sorun olmuş ve rehinelerin adlarını gösteren çizelgelerin düzenlenmesi çözüm olarak görülmüştür⁵².

Rıza Nur, tartışmalarda öne sürülen ilkeleri somutlaştıran bir tasarı hazırladığını ve 3.400 Türk rehinesinin adını gösteren bir çizelge aldığını belirtmiştir. Montagna'ya verilen daha önceki çizelgeye bu çizelge eklenince sayı 5.400'e çıkmıştır. Yunanistan temsilcisi Caclamanos hükümetinden henüz kesin bilgiler almadığı bilgisini vermiştir. Rıza Nur Türk makamlarının bil-

47 B.C.A., 30.10.5.29.29.

48 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, C 2, s. 306-310.

49 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, C 2, s. 306-310.

50 Burak, "Türkiye ile Yunanistan Arasında...", s. 33-34.

51 Burak, "Türkiye ile Yunanistan Arasında...", s. 34.

52 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, C 2, s. 296.

dirdiği çizelgenin güvenilir olduğunda ısrar etmiş, Montagna çizelgede adları yer alanların bir kısmının ölüm, bir kısmının kaybolma nedeniyle eksilebileceğini, bu nedenle iki hükümetin sorunu görüşerek çözümlemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Yunanistan, Türkiye'nin çizelgesinin esas alınmasını kabul etmeyeceklerini açıklamış ve hükümetler arasında farklı görüşler ortaya çıkmış ise de, yine taraflar arasında orta yol bulunmaya çalışılmıştır. Ryan görüşmelerde iki noktanın netleştiğini söylemiştir. Netleşen iki noktadan biri rehinelere geri verilmesinin bir an önce gerçekleşmesi ve bir uluslararası Kızılhaç Komisyonu'nun koruyuculuğu altında yapılması, ikincisi ise bu geri vermenin düzenlenmiş ya da düzenlenecek bir çizelgeye göre yapılması olmuştur. İki tarafın iyi niyet göstermesinin önemine işaret edilerek; çizelgelerde eksik kalacak kişilerin aranması için komisyona gerekli bütün yetkilerin tanınacağı belirtilmiştir⁵³.

Fransız Yarbey Courtin anlaşma için; *"Yunan Hükümeti, Yunan makamlarınca rehine ya da sivil tutsak olarak (Yunanistan'a) götürülmüş herkesi geri vermeyi yükümlenir. Bu kimselerin çizelgeleri hem Yunan Hükümetince hem de Türk Hükümetince düzenlenecektir. Birer Yunan ve Türk temsilcisinin de katılacağı Uluslararası Kızılhaç'ın bir komisyonu, kendisine sunulmuş ya da sunulacak çizelgeleri esas alarak, geri verme işlemlerinin yürütülmesi ve bu çizelgelerde bulunmayan kimselerin aranmasıyla yetkili olacaktır. Bu işlemler en kısa süre içinde yürütülecek ve bu işbu Sözleşmenin imzalanmasından yedi gün sonra başlayacaktır."*⁵⁴ demiştir.

Montagna'nın Türk çizelgelerinde adları bulunan sivil rehinelere geri verilmesi kesin olarak tamamlanamazsa, savaş esirlerinin geri verilmesine itiraz etmemelerini Türk Temsilci Heyeti'nden rica edince;⁵⁵ Dr. Rıza Nur *"Yunanlılar istila ettikleri yerlerimizde eşraftan birçok insanı almışlar, Yunanistan'da zindanlara doldurmuşlar, bekletiyorlar. Bir kısmını da ötede beride öldürmüşler, vatanımızda müthiş tahribat yapıp şehirler ve köyler yakmış, yıkmışlardı. Bunları vilayetlerde tespit edip peyderpey bize gönderiyorlar. Ben de celselerde bu listeleri resmen veriyordum. Bunlara rehine sivil esirler diyoruz."*⁵⁶ diyerek savaş esirlerinin geri verilmesinden önce sivil rehinelere geri verilmesinin kesin bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir⁵⁷.

53 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, C 2, s. 295-297.

54 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, C 2, s. 297.

55 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, C 2, s. 298.

56 Dr. Rıza Nur, Joseph C. Grew, Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923), Örgün Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2007, s. 164-165.

57 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, C 2, s. 298.

Görüşmeler esnasında çizelgelerdeki tüm kişilerin mübadelesinin ölüm ve kayıplar nedeniyle mümkün olup olamayacağı, Yunanistan'dan esir getiren gemilerin ekonomik açıdan boş dönemeyeceği ve karşılığında Yunan esirleri getirmesi gibi birçok husus tartışılmıştır. Türkiye'nin sivil rehinelere öncelik verilmesi, sonra Yunan esirlerin gönderilmesi konusunda ısrarını sürdürmesi durumunda Montagna, "*Savaş tutsakları sorunu, rehinelere sorunundan kesin olarak ayrı bir sorundur; her iki sorun birbirine karıştırılamaz.*" demiştir. Bundan sonraki tartışmalar daha ziyade rehinelere getirecek gemilerin boş döndükleri takdirdeki maliyetlerinin Yunan hükümetini sıkıntıya sokacağı üzerine yoğunlaşmıştır. Bu durum Türkiye'nin açık itirazları ile karşılaşmıştır. Hatta Rıza Nur bu konuda ekonomik sorunun hesaba katılmaması gerektiğine dikkat çekerek, "... Yunan Hükümetinin, rehinelere taşınması için girişeceği giderler, Türkiye'ye saldırmak için yaptığı bütün harcamalardan çok az olacaktır." demiştir⁵⁸.

Montagna, sivil rehinelere konusundan bir başka nitelikte olan savaş esirlerinin geri verilmesi konusuna geçmiş ve Yunan hükümetinin elinde bulunan bütün savaş esirlerini İzmir'de Türk Hükümetine geri vermesinin kararlaştırıldığını, Türk Hükümetinin kendi esirlerini teslim aldıktan sonra geri verilmiş Türk uyruklu esirler sayısına eşit sayıda esiri Yunan Hükümetine geri vermekle yükümlü olacağını, esirlerin sayıca çok fazla oldukları için çok sayıda gemiye ihtiyaç duyulacağını, bu nedenle bu gemilerin Yunanistan'a verilecek esirlerin taşınmasında da kullanılması gerektiğini söylemiştir. Türkiye bu talebe karşı çıkmış, Montagna Türkiye'nin endişelerini öğrenmeye çalışarak; eşit sayıda Türk esire karşılık eşit sayıda Yunan esiri teslim etmenin uygun olacağını belirtmiştir. Rıza Nur Yunanistan'ın elindeki Türk esirlerin hepsi geri verilmedikçe Yunan esirlerin yola çıkarılmayacağına ısrar etmiştir. Görüşmelerin gerildiği sırada Rıza Nur'un "*Yunanistan'da alıkonulan tutsakların hepsi bir tek gemi kâfilesiyle getirilecek olursa, işlerin doğru yapıp yapılmadığı denetlendikten sonra, Yunan tutsaklarının aynı gemilerle gitmelerine Türkiye'nin izin vermeyi kabul edebileceğini*" söylemesi rahatlamaya neden olmuştur⁵⁹.

12 Ocak 1923 oturumunda Yunan Hükümeti Türk rehinelere kendi hesabına taşımayı kabul edince, savaş esirleri konusuna geçilmiştir. Hem Türkiye

58 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, C 2, s. 299-300.

59 Yunan temsilcisi M. Caclamanos Yunanistan'da alıkonulmuş Türk savaş esirlerinin çizelgesini başkan Montagna'ya sunmuş, başkan Türk heyetinden Türkiye'de alıkonulmuş olan Yunan savaş esirleri çizelgesinin verilmesini istemiştir. Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, C 2, s. 300-301.

hem de Yunanistan çizelgelerinde adları bulunanların geri verilme süresinin üç veya iki hafta olması da tartışılmıştır. Kızılhaç'ın esirlerin gemilere bindirilmeleri, gemilerden karaya çıkarılmalarına kadar olan aşamaları kontrol edecek komisyon kurmaya hazır olması istenmiştir. Montagna'nın bu toplantıda Türkiye'de alıkonulan erkek sivil rehinelere insani nedenler ile barış anlaşması imzalanmadan gönderilmesini gündeme getirerek, bunların yeniden askere alınmayacakları konusunda Türkiye'ye garanti verebileceklerini belirtmesi karşısında, Rıza Nur bunun kendilerince kabul edilmesinin mümkün olmadığı cevabını vermiştir⁶⁰.

Dr. Rıza Nur esirlerin mübadelesi konusunda Türkiye'nin beklentisini *"Yunanlılar bizim bütün esirlerimizi İzmir'e getirip çıkarsınlar. Biz kontrol edelim. Doğru ve tam ise onlarınkini o vapurla yükleyelim."*⁶¹ şeklinde açıkça ifade etmiştir. Sivil Türk rehinelere Anadolu'ya ait olanlarının İzmir'e, Trakya'ya ait olanlarının İstanbul'a iade edilmesi kararı alınmıştır⁶². Karşılıklı olarak savaş esirlerinin tamamının mübadelesi kararlaştırılmıştır⁶³.

Lozan Konferansı ile işlemeye başlayan barış sürecinde İzmir'deki Amerika Muavenet Heyeti Müdürü Mösyö Rid Yunanistan'da bulunan rehinelere esir Yunanlıların mübadelesine aracılık yapma isteğinde bulunmuştur. Bu istek, Türk tarafınca sivil rehinelere öncelikli olmak üzere savaş esirlerinin asker ve rütbesi düşük subaylardan başlanılarak eşit sayıda olmak kaydıyla İzmir iskelesine teslim ve mübadeleleri şeklinde olmak kaydıyla uygun bulunmuştur⁶⁴.

Tarihler Ocak ayı ortasını gösterir iken Yunanistan ile esir mübadelesinin ne zaman başlayacağı merak konusu olmuştur⁶⁵. 16 Ocak 1923'te İsmet Paşa'nın Başbakanlığa çektiği telgrafta; *"Sivil rehinelere ve asker esirler hakkındaki anlaşma bitmiştir. Üç-dört güne kadar imza edilecektir. İmzadan yedi gün sonra başlamak şartı ile önce Yunanistan tarafından rehinelere İzmir'de*

60 Yunan temsilcisi M. Caclamanos Yunanistan'da alıkonulmuş Türk savaş esirlerine dair yeni bir çizelgeyi daha başkan Montagna'ya sunmuştur. **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, C 2, s. 304-305.

61 Dr. Rıza Nur-Grew, **"Lozan Barış Konferansının..."**, s. 165.

62 Burak, **"Türkiye ile Yunanistan Arasında..."**, s. 33-34.

63 Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 341.

64 Kararnamede Türk tarafı *"... gayri muharip sivil ve kadın ve çocuktan mürekkep olan üseramızın Yunanistan'da mevkuf bulundurulması esasen Kavaid-i Harbiye ve insaniyeye ve beynelmilel bu babdaki ahkama"* aykırı bulunduğunun altını çizmiştir. **B.C.A.**, 30.18.11.6.36.9 (Kararname)

65 Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 347.

*teslim edilecek. Bunların sayısı Yunan listelerine göre 3.000 kadardır. Geri kalanların ne oldukları hakkında bizim liste gereğince araştırma ve inceleme yapılacak. 7.000 eksik var demektir. İmzadan iki hafta sonra Yunanistan bütün asker esirlerimizi çeşitli vapurlara bindirerek birden İzmir'e ve İstanbul'a götürecektir. Tahkikatın ardından aynı miktarda subay, aynı miktarda er olarak Yunan esiri aynı vapurlara bindirilecek, bizde kalan fazla Yunan esirleri barış antlaşmasının imzalanmasından üç hafta sonra Yunanistan'a gönderilecek. Bu işlere bizden ve Yunanistan'dan birer delege ile Uluslararası Kızılhaç'tan üç üyeden oluşan komisyonlar bakacaktır. Derhal tedbir alınmasını rica ederim. Anlaşmanın aynısını da telgrafta göndereceğim."*⁶⁶ denilmiştir.

Başbakan Rauf Bey, Esir Mübadele Komisyonu'nun (Mübadele-i Üsera Komisyonu) nerede toplanacağı konusunda bilgi istemiştir⁶⁷. Rauf Bey, Kızılhaç temsilcilerinin Türkiye'deki esir karargâhlarını görebileceklerini, aynı zamanda Yunanistan'daki esir kamplarının da teftiş edilebilmesinin gerekliliğine işaret etmiştir. Başbakan Rauf Bey esirlerin mübadelesi ile ilgili belirsizliklere bir kez dikkat çekerek İsmet Paşa'ya "*Türkiye'deki Yunan esirleri Kırşehir ve Kayseri'dedir. Başka yerlerde 114 rehine vardır. Bunları mübadele etmek için İzmir ve Mudanya'yı kabul ediyoruz. Esir değişiminin nasıl yapılacağı hakkında ek bilgi bekliyoruz.*"⁶⁸ demiştir. 21 Ocak 1923 tarihli İsmet Paşa'ya çekilen bir başka telgrafta "*Yunanistan'da 10.742 esirimiz var. Trakya'dan alınıp götürülen siviller bunun dışındadır. Anadolu'daki Yunan esirleri İzmir'e doğru yola çıkarılıyor.*"⁶⁹ denilmiştir. Başbakan Rauf Bey 25 Ocak 1923'te İsmet Paşa'ya çektiği bir diğer telgrafta ise Yunanlıların elindeki sivil rehinelерimizin sayısının iddia edildiği gibi 3.000 değil, 10.472 kişi olduğunu bildirmiştir⁷⁰.

İsmet Paşa'nın Başbakana çektiği 24 Ocak 1923 tarihli telgrafta mübadelelenin içeriğine dair yeni bilgiler verilmiştir.

Madde 1- Yunanistandaki rehinelерimiz teslim edildikten sonra elimizdeki rehinelер iade edilecektir. İnşaat taburlarındaki vatandaşlarımız ahali mübadelesi başladığı zaman ilk kafile olarak gönderilecektir. Bu da ancak barışın imzasından sonra olabilecektir.

66 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 354.

67 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 359.

68 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 364.

69 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 367.

70 Korfu'da bulunan 900 sivil rehinelерin çok zor durumda oldukları bilgisi de verilmiştir. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 381.

Madde 2- Zulüm yapmaktan sanık Yunan subayları şimdiye kadar cezalandırılmamışlarsa affedilmiş olarak kalacaklardır."⁷¹

Lozan'da birinci evrede görüşmelerin tıkanıdığı süreçte son defa üç büyük komisyon toplanmıştır. Mevcut on tali komisyon çalışmalarını sonuçlandırarak ayrı ayrı raporlarını okuduğunda, halledilen konulardan halledilemeyen konuların daha çok olduğu görülmüştür. Toplantılardan Lord Curzon'un başkanlığında yapılan birincisinde, başkan sözü Azınlıklar Tali Komisyonunun Başkanı İtalyan Delegeşi Montagna'ya verince, Montagna sivil rehine ve savaş esirleri işinin son iki gün içinde yaptıkları görüşmeler ile sonuçlandırılarak imza aşamasına gelindiğini söylemiştir. Montagna'nın bu sözleri üzerine İsmet Paşa; *"Asker ve sivil esirlere gelince; bunların memleketimizde müstehrik olmalarını arzu ettik. Yalnız imzanın gelecek haftaya kalmasını kabul edemeyiz. Sivil esirler meselesinde de fikrimi izah etmek isterim. Biz Yunanlılardan aldığımız sivilleri serbest bıraktık. Hâlbuki Yunanlılar binlerce kadın ve erkeği henüz serbest bırakmadılar. Bütün bu esirler Yunanistan'da büyük bir felaket içinde bulunuyorlar. Anlaşmanın şimdi imzalanmasını teklif ederim."* demiştir. Montagna ise projelerinin ancak Pazartesi gününe hazır olacağı bilgisini vermiştir⁷².

Montagna'nın anlaşmanın imzalanmasını bir hafta erteleme teklifi İsmet Paşa tarafından kabul edilmemiş ve yapılan oturumda kabulü istenmiştir. İsmet Paşa; Müttefik Temsilci Heyetlerinin Yunanistan'da tutulan rehinelerin ve savaş esirlerinin acıklı durumuna bir an önce son verilmesi gerektiğini ve Türkiye'nin Yunan sivillerinin gidişine izin vermekte iken Yunanistan'ın da Türk sivillerini gecikme olmaksızın geri verilmesi önünde herhangi bir engel bulunmadığını açıkça belirtmiştir. Ancak, İsmet Paşa'nın bütün ısrarlarına rağmen savaş esirlerine ilişkin anlaşma ile mübadele konusundaki sözleşmenin imzalanması maddi nedenler sebebiyle 30 Ocak'tan önce mümkün olmamıştır⁷³. Sözleşmenin imzalanmasının gecikmesinde bir diğer sorun, suç işlemiş esirlerin karşılıklı olarak genel aften yararlanması sorunu olmuştur. Müttefikler 20 Kasım 1922'ye kadar suç işlemiş olanlar yararlansın derken, Türkiye anlaşmasının imzasına kadar sürenin kabul edilmesinde ısrarcı olmuştur⁷⁴.

Nüfus Mübadelesi Alt-Komisyonu Başkanı Montagna, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu Başkanı Lord Curzon'a 30 Ocak 1923 günü raporu-

71 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 379.

72 Karacan, *Lozan*, s. 215-216.

73 *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C 2, s. 4.

74 *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, C 2, s. 306-310.

nu sunmuş ve komisyon çalışmaları hakkında bilgi vermiştir⁷⁵. Aynı gün saat 12.00'de Montagna'nın başkanlığı altında ve Konferans Genel Sekreterliği üyeleri huzurunda, Türk Hükümeti ile Yunan Hükümeti temsilcileri⁷⁶, Lozan Antlaşması'na ek olmak üzere VI Nolu "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" ile aynı zamanda VII Nolu "Sivil Rehinelere Geri verilmesine ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Türk-Yunan Antlaşması"nı imzalamışlardır⁷⁷. Bu anlaşma Lozan Antlaşması'nın 23 sayılı tutanağın ekinde yer almıştır⁷⁸. Yunanistan ile Türkiye arasında imzalanan iki protokole, diğer devletler imza koymamışlardır⁷⁹.

Yoğun çalışmalara sahne olan birçok toplantıdan sonra alt-komisyon görüş birliğine vararak ve sivil rehine ve savaş esirlerinin geri verilmesine ilişkin anlaşma ile nüfus mübadelesine ilişkin metni ortaya koymuştur⁸⁰. Esir sorunu Lozan'da 30 Ocak 1923'te imzalanan anlaşma ile önemli ölçüde çözüme kavuşturulmuştur.

Birinci bölümde, gözaltı edilmiş siviller sorunu ile ilgili maddeler yer almıştır. Yunanistan'da alıkonulmuş bulunmakta olan sivil Türk rehinelere Yunan Hükümeti tarafından anlaşmanın imzalanmasından yedi gün sonra geri verilmesi işlemlerinin başlaması ve Anadolu kökenli olanlarının ilke olarak, İzmir'e, Trakya kökenli olanların da İstanbul'a taşıtılmalarına karar verilmiştir. Geri göndermelerin mümkün olduğu kadar kısa süre içinde yapılabilmesi ve bu konuda doğabilecek aksaklıkların iki hükümet arasında çözümlenmesi amaçlanmıştır.

İkinci bölümde savaş esirleri ile ilgili hususlara yer verilmiştir. Yunan Hükümetinin sivil Türk rehinelere Türkiye Hükümetine geri vereceği tarihten mümkün olduğu ölçüde hemen sonra ve bu tarihten başlayarak on beş gün aşmayacak bir süre içinde, Yunan Hükümetinin elinde tuttuğu bütün savaş esirlerini Türkiye'ye geri vermesi ve bunların hepsini bir defada İzmir'e taşıtması kararlaştırılmıştır.

75 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, C 2, s. 381-382.

76 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, C 2, s. 386.

77 Burak, "Türkiye ile Yunanistan Arasında...", s. 33-34.

78 Bu anlaşmaya imza koyanlar E. K. Veniselos, D. Caclamanos, M. İsmet, Dr. Rıza Nur ve Hasan Bey'dir. Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, C 8, s. 89-91

79 Dr. Rıza Nur-Grew, "Lozan Barış Konferansının...", s. 192.

80 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, C 2, s. 2. Metin için bakınız. Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, C 2, s. 14-16.

Türkiye'nin bundan sonra subaya karşılık subay, ere karşılık er olmak üzere eşit sayıda Yunan savaş esirini geri vermesi ve bu savaş esirlerinin Türk savaş esirlerini getiren Yunan gemilerinin dönüş yolculuğunda geri gönderilmeleri ve Türk Hükümetince gerekli süre içinde ve bu iş için uygun düşecek yerlerde toplanmaları karara bağlanmıştır. Türkiye'nin anlaşmaya göre Yunan savaş esirlerinden geri kalanları ise ancak Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ve üç hafta içinde geri vermesi kabul edilmiştir.

Türk ve Yunan Hükümetleri, ellerinde bulunan bütün savaş esirleriyle gözaltı edilmiş sivillerin, gerek yürürlükteki yasalara aykırı olarak işlemiş oldukları adi suçlardan, gerekse disipline aykırı davranışları nedeniyle hüküm giymiş ya da ceza kovuşturmasına tabi tutulmuş olsalar dahi genel aften yararlandırılmalarını kabul etmiştir.

Bu anlaşmaya göre bir yürütme komisyonu kurulmuş ve bu komisyonun 1914-1918 savaşına katılmamış devletlerin uyruklarından Kızılhaç derneklerinin üç temsilcisiyle, Yunan ve Türk hükümetlerinin birer temsilcisinden kurulu bir uluslararası komisyon olması, sivil rehinelere geri verilmesine ve savaş esirlerinin mübadelesine ilişkin işlemleri yönetmekle görevli olmasına karar verilmiştir.

Kurulan komisyona rehinler ile esirleri Türk ve Yunan hükümetlerinden teslim almak, bunların kimliklerinin ve sayılarının gerçeğe uygunluğunu denetlemek ve gemiden indirme noktalarında bu rehinerle savaş esirlerini Türk ve Yunan makamlarına teslim etme sorumluluğu verilmiştir. Anlaşmaya göre rehinerle savaş esirlerinin taşıtılması için gerekli deniz taşıtlarının Yunanistan tarafından karşılanması da karara bağlanmıştır.

Komisyon, Türk ve Yunan hükümetlerinden biri tarafından istenen ve teslim edilmemiş bulunan sivil rehine ve savaş esirlerinin ne olduklarını öğrenmek için gerekli bütün araştırmaların ve soruşturmaların yapılmasında hükümetlerin her türlü yardım ve bütün kolaylıkları göstermeleri yetkisini almıştır. Ayrıca, anlaşma ile Yunan ve Türk hükümetlerinin iş birliği içinde hareket etmeleri sorumluluğu da hükümetlere yüklenmiştir.

Anlaşmaya göre komisyon yönetimine ve çalışmalarına ait giderlerin eşit şekilde Yunan ve Türk Hükümetlerince karşılanması karar altına alınmıştır⁸¹.

Böylece esirler hakkındaki anlaşma tarafların onayına gerek duyulmadan 30 Ocak 1923'ten itibaren geçerli olması⁸², sivil rehinerin ve savaş esirleri-

81 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, C 8, s. 89-91.

82 Şimşir, Lozan Günlüğü, s. 404.

nin geri verilmesinin hemen yürürlüğe girmesi ve esirlerin mübadelesini denetlemek üzere Uluslararası Kızılhaç Komitesinin imzadan sonra temsilcilerini göndermesi kararlaştırılmıştır⁸³.

İsmet Paşa anlaşma sağlanması üzerine çektiği telgrafta anlaşmayı ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir. İsmet Paşa, esir mübadele anlaşmasına göre iki hafta sonra Yunanistan'da mevcut olan sivil rehinelerin Türkiye'ye iade edilmiş olacaklarını ve bu iade işleminden sonra Türkiye'nin elinde bulunan Yunan vatandaşlarından sivil rehineleri iade edeceğini belirtmiştir. İsmet Paşa öncelikle "Yunan vatandaşlarından sivil rehineler" hususunu aydınlatmak için; "*Biz bu gibi şahısların mevcut olmadığını burada iddia ettik. Yunanlılar yüz kadar bulunduğunu söylediler. Aileleri Yunanistan'a göç eden Türk vatan-daşı Rumlardan Anadolu içlerine sürülmüş erkekler bu sınıfa dâhil değildir. Bunlar ahali mübadelesi sözleşmesi gereğince barış antlaşmasının imzasının ardından tahliye edilecektir.*" demiştir. Anlaşmanın özüne yönelik açıklamalarını ise; "*Sivil esirlerin iadesinin ardından ve ondan nihayet on beş gün içinde Yunan Hükümeti bütün Türk asker esirlerini hep birden İzmir'e iade edecektir.*"

Türk Hükümeti Yunan esirlerinden aynı miktarda subay ve neferi aynı vapurlarla sevk olunmak üzere hazır edecektir. Yunan esirlerinden geri kalacak miktar barışın imzasının ardından ve nihayet üç hafta içinde iade olunacaktır. Sivil rehineler ve savaş esirleri karşılıklı olarak, adi suçlular da dahil, affedilmişlerdir. Kızılhaç Komisyonunun masraflarına karşılık olmak üzere on bin Frank verilmiştir. Yunanistan'da bulunan sivil esirlerimizin mükemmel bir listesinin esir mübadelesi için atanacak temsilcimize verilmesini rica ederim."⁸⁴ sözleriyle yapmıştır.

Konferans, 4 Şubat 1923'te sivil rehine ve savaş esirleri, mezarlıklar, onarımlar, ulaşım yolları ve sağlık gibi sorunların önemli ölçüde çözüldüğü bir süreçte⁸⁵ Trakya sınırı, adli kapitülasyonlar, iktisadi ve mali konular ile Musul sorununun çözümsüz kalması nedeniyle dağılmıştır⁸⁶. Konferansın ikinci evresine 23 Nisan 1923'te geçilebilmiştir. Sivil rehine ve savaş esirleri sorununun çözümü konusunda çabalar konferansın dağıldığı süreçte de kesintiye uğramamıştır. Anlaşma sonrası sivil rehine ve savaş esirlerinin karşılıklı mü-

83 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, C 2, s. 3.

84 Şimşir, Lozan Günlüğü, s. 403-404.

85 Rifat Uçarol, Siyasi Tarih 1789-2010, Der Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2010, s. 698.

86 Demirci, Belgelerle Lozan, s. 138.

badelesi için gerekli komisyonların oluşması, delegelerin belirlenmesi faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Türk Kızılayı ile Uluslararası Kızıl Haç Örgütü ve Yunan Kızıl Haçının aktif hale gelmesi sağlanmıştır. Rehine ve savaş esirlerinin mübadelesi için Atina'ya⁸⁷ 11 Şubat 1923'te toplanacak olan Uluslararası Esir Mübadele Komisyonuna (Beynelmilel Mübadele-i Üsera Komisyonu) Kızılay (Hilal-i Ahmer) delegesi olarak Şubat başında Darülfünun muallimlerinden Ali Muzaffer Bey gönderilmiştir⁸⁸. Ali Muzaffer Bey, Mart 1923'e kadar Esir Mübadele Komisyonunda Kızılay delegesi olarak görev yapmıştır. Ali Muzaffer Beyin görevden alınmasıyla yerine İzmir'den Doktor Ömer Lütfi Bey getirilmiştir⁸⁹.

Meclis Başkanlığına 8 Mart 1923'te Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit Bey, 27-28 Şubat 1923'te⁹⁰ Yunanistan'dan Türkiye'ye hareket eden esirlerin Yunan Hükümeti tarafından geri çevrilmelerine dikkat çekerek, Türk Hükümetinin esirlerin iadesi hakkındaki sözleşme hükümlerinin çiğnenmesi karşısında aldığı tedbirlerin neler olduğunu öğrenmeye yönelik soru önergesi vermiştir⁹¹. Mazhar Müfit Bey'in soru önergesi milletvekillerinin konunun yakından takipçisi olduklarını ortaya koyması açısından önemli olmuştur.

15 Mart 1923 tarihli kanun layihasından anlaşıldığı üzere; Lozan'da Türk ve Yunan taraflarınca kabul edilen anlaşmanın dördüncü ve beşinci maddelerine göre Türk Hükümeti, serbest bırakacağı rehine ve savaş esirlerinin genel hukuk kuralları çerçevesinde ele alarak mahkûm veya haklarında soruşturma

87 B.C.A., 30.10.55.363.9 (31).

88 B.C.A., 30.10.55.363.3, B.C.A., 30.10.55.363.9 (28).

89 Muzaffer Bey'in görevlendirilmesi rahatsızlığa yol açmıştır. Görevlendirmede Maarif Vekâleti yerine Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti ile yazışma yapıldığı ve konudan Hariciye ve Müdafaa-i Milliye Vekaletleri haberdar edildiği anlaşılmıştır. Bu görevlendirmenin kim tarafından yapıldığı ve ödeneğinin nereden karşılanacağı sorun oluşturmuştur. B.C.A., 30.10.55.363.9 (24-25-27), Ödeneğin Kızılay tarafından ödenmesinin uygunluğuna işaret edilmiştir. 30.10.55.363.9 (29), Muzaffer Bey bir süre sonra görevden alınmıştır. B.C.A., 30.10.55.363.9 (16-17-18-19), Bu konuda Bakanlar Kuruluna 21.3.1923 tarihli "*Adnan*" imzalı yazıda "*Zaten bir iş için Atina'dan İstanbul'a avdet eden Muzaffer Bey Darülfünundaki derslerine iltihak etmiş ve mesele kapanmıştır*" cümleleri bir sıkıntı yaşandığını göstermiştir. B.C.A., 30.10.55.363.9 (20). Muzaffer Bey'in atanması Üsera Mübadele Mukavelenamesinin İstanbul'a geç gelmesi nedeniyle, "*miyad-tan pek geç kalmamak için Muzaffer Bey buradan der akab gönderilmiştir*" cümleleriyle "derhal" atandığına dikkat çekilmiştir. B.C.A., 30.10.55.363.9 (30).

90 Tarih belgede sehven 27-28 Şubat 1338 (1922) olarak yazılmıştır.

91 B.C.A., 30.10.5.30.6.

yapılanlar için genel af ilan etmiştir⁹². Esirlerin mübadelesine başlanması için de 17 Mart tarihi kararlaştırılmıştır⁹³.

Lozan Konferansı'nın ikinci kez toplanmasından bir gün öncesi esirlerin mübadelesinde hala bazı hususlar aşılamadığı ve Türkiye'de bulunan esirlerin durumları hakkında bilgi edinilmeye çalışıldığı anlaşılmıştır. İsmet Paşa, Başbakanlığa 22 Nisan 1923'te çektiği telgrafta, Uluslararası Kızılhaç'ın Anadolu'da bulunan esir kamplarını ziyaret etme isteğini, ziyaretin uygun ve izin verilmesinin isabetli olacağı kanaatiyle bildirmiştir⁹⁴. Bu talep Türk Hükümeti tarafından olumlu karşılanmış ve Kızılhaç delegelerinin Ankara'ya gelmeleri için izin verilmiştir⁹⁵.

Başbakan Rauf Bey, İsmet Paşa'ya çektiği telgrafta *"Yunanistan'dan şimdiye kadar 9.917 asker esir, 4.853 sivil tutsak döndü. Geride daha binlerce tutsak bulunduğu anlaşılıyor. Bunların geri verilmesi için girişimde bulununuz."*⁹⁶ diyerek bu konuda yapılanların yeterli olmadığını belirtmiştir. 30 Nisan 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Başkanı tarafından Dışişleri Bakanlığına gönderilen yazıda ise Yunanistan'dan halen Türkiye'ye dönemeyenlerin listesine yer verilmiştir⁹⁷.

Bu süreçte yoğun bir telgraf trafiği gözlenmiştir. 11 Mayıs 1923'te İsmet Paşa Başbakanlığa çektiği bir başka telgrafta, İtilaf Devletleri delegelerinin Kızılhaç'ın Yunan savaş esirlerine daha kolay yardım yapılabilmesi için kıyıda toplanmaları gerektiğine dair ortak nota verdiklerini belirterek, İtilaf Devletleri delegelerine karşılık olarak Ankara'nın cevabının ne olacağını öğrenmek istemiştir⁹⁸.

Lozan'da karşılıklı olarak sorunlar tartışılır ve bir kısım çözümler ortaya konulurken, yeni maddi sorunların ortaya çıkması engellenememiştir. Çözü-

92 B.C.A., 30.18.11.7.12.5.

93 B.C.A., 30.10.55.363..5.

94 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 469.

95 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 539.

96 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 484.

97 B.C.A., 030.10.55.363.8, s. 1. Ekli Listede 39 kişinin ismine yer verilmiş ve üçünün Salihli'ye döndüğü, diğerlerinin Atina'da bulunduğu, hatta bir kısmının Atina'da Askeri Hapishanede bulundukları bilgisine yer verilmiştir. B.C.A., 030.10.55.363.8, (2).

98 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 491.

me kavuşturulan bir kısım sorunlar için maddi kaynak yaratılması zorunluluğu da doğmuştur. İsmet Paşa 31 Mayıs 1923'te Başbakanlığa çektiği telgrafta Türk-Yunan Esir Mübadele Komisyonuna 24.932 Frank borcumuz kaldığını belirterek; "...Kızılhaç yeniden 20 bin Frank kredi açılmasını rica etti. Bu para bankaya verildi." demiştir. 6 Mayıs tarihli Başbakandan İsmet Paşa'ya gelen telgrafta ise Esir Mübadele Komisyonu için istenen 20.000 Frank'ın gönderildiği bilgisine yer verilmiştir⁹⁹. 22 Temmuz 1923 tarihli kararnamede ise Rusya ve Yunanistan'da bulunan esirler için 20.000 lira ayrıldığı, ilk ödeneğin dağıtıldığı ve ikinci bir 20.000 liranın dağıtılması için karar alındığı yer almıştır¹⁰⁰. Buna benzer telgraflardan anlaşılacağı üzere, rehine ve savaş esirlerinin serbest kalması tek başına sorunun çözümü için yeterli olmamış, sorunun çözümünde etkin rol üstlenen kurum ve komisyonların harcamaları ile rehine ve esirlerin giderleri için önemli ölçüde maddi kaynağa ihtiyaç duyulmuştur¹⁰¹. Maddi kaynak bulmak ise hiç kolay olmamıştır.

Uluslararası Esir Mübadele Komisyonu İzmir'de Üsera Taburlarını ziyaret etmiş ve bu ziyaretin 25 lira tutan yemek, araba, otel, akşam eğlenceleri ve çay masrafları İzmir Üsera Tabur Komutanlığı tarafından karşılanmıştır¹⁰². Bu ziyaret esnasında yapılan harcamalar dışında, Lozan'da Uluslararası Esir Mübadele Komisyonunun kendi harcamaları için Türk ve Yunan hükümetlerinin yapacakları ödeme taahhütleri de sıkıntıya yol açmıştır. Komisyona verilecek paranın miktarından, komisyona para verecek bakanlık veya kurumun hangisi olacağı dahi sorun olmuştur¹⁰³. Belirlenen paranın komisyona teslim sürecin-

99 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 524.

100 B.C.A., 030.18.01.01.7.25.14.

101 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 517. İcra Vekilleri Heyeti'nin Müdafaa-i Milliye Vekâletine gönderdiği 2 Haziran 1923 tarihli cevabi yazıda "*İzmir Üsera Taburları Kumandanlığınca Mübadele-i Üsera Komisyonu vekilleri için sarf edilen yirmi bin liranın irsalinin muhasebeye tebliğ edildiği*" bildirilmiştir. B.C.A., 30.10.55.363.9 (1-2-5-6-7-8-9), Sıhhiye ve Muavenet -i İçtimaiye Vekaleti tarafından İcra Vekilleri Heyet-i Riyaset-i Celilesine yazılan 9/11 Haziran 1923 tarihli yazıda "*20 bin İsviçre Frangının o günkü piyasaya nazaran tutarı olan beşyüz elli bin dokuz yüz altmış beş gurus 28 paralık ita emri tanzim ve Beynelmilel Mübadele-i Üsera Komisyonuna irsal edilmek üzere Hilal-i Ahmer Murahhaslığına tevdi edilmiş olduğunu arz eylerim efendim*" denilmiştir. B.C.A., 30.10.55.363.9 (1-6).

102 B.C.A., 30.10.55.363.9 (10).

103 B.C.A., 30.10.55.363.9 (3-7); B.C.A., 30.10.55.363.9 (14-15). Vekalet bütçesinden bu giderin ödenemeyeceğine dair yazılar ile bu konuda yazışmalar devam etmiştir. Bkz. B.C.A., 30.10.55.363.10 (1-2).

de yaşanan sıkıntılar, savaştan çıkmış iki ülkenin bakanlık ve kurum bütçeleri açısından nasıl ciddi sıkıntılar içerisinde bulunduklarını ortaya koymuştur¹⁰⁴.

Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Yunanistan ve Türkiye'den biri ya da diğeri tarafından istenilen ama teslim edilmemiş olan rehinelere ile savaş esirlerinin sayısını tespit etmek için çalışmalar yapmıştır. Kızılhaç Komitesi, Konferansa çağırılan devletlere yaptığı çalışmalar ile ilgili bilgiler vermiştir. General Pelle, 14 Mayıs 1923 oturumunda sivil rehinelere geri verilmesine ve savaş esirlerinin mübadelesine ilişkin anlaşmanın yürürlüğe konulmasını sağlamak için görevlendirilen Uluslararası Kızılhaç Komitesinin yaptıklarının önemine işaret etmiştir. Pelle, Yunanistan ve Türkiye'ye gönderilen Albay Wildbolz başkanlığındaki komisyonunun görevini canla başla yaptığını ve her iki tarafı memnun edecek şekilde, *"en yüce insanlık ilkelerinden esinlenerek"* görevini yerine getirdiğini belirterek komisyona teşekkür etmiştir¹⁰⁵. Bu teşekkür görevin bitişi nedeniyle değil, yapılan çalışmaların sağlıklı yürütülmesinden duyulan memnuniyetin sonucunda gelmiştir.

Haziran 1923 ortalarına gelindiği halde anlaşmaya uygun olarak esirlerin mübadelesinin tamamlanmadığı görülmüştür. Başbakan Rauf Bey, Yunan Hükümetinin şimdiye kadar Türk Hükümetine 325 subay, 6 doktor ve eczacı, 9.790 er ve 4.758 sivil rehine iade ettiği, buna karşılık Türk Hükümetinin Yunan Hükümetine 325 subay, 30 papaz ve doktor, 10.143 er, 543 sivil rehine iade ettiği tespiti ile *"Bize yeni listeler verildi. İnceletiyoruz. Yunan tabiiyetinde olanlar varsa derhal teslim edilecek. Yunanistan henüz bütün esirlerimizi iade etmemiştir. Yapılan araştırmaya göre, Yunanistan'da hala 900-1000 kadar esirimiz vardır. Bizim elimizde kalan Yunan esirleri ise barış antlaşması yapılmadan geri verilemez."*¹⁰⁶ sözleriyle diğer tespitlerini paylaşmıştır.

İsmet Paşa esir mübadelesi için kurulan Kızılhaç Komisyonunun görevini tamamladığını Konferansa bildirdiklerini Rauf Bey'e 24 Haziran 1923 tarihli telgrafta bildirmiştir¹⁰⁷. Ancak, Rauf Bey'in İsmet Paşa'ya gönderdiği 17 Temmuz tarihli telgrafta Kızılhaç Heyetinin Anadolu'daki esirleri ziyaret ede-

104 B.C.A., 30.10.55.363.9 (8-15); B.C.A., 30.10.55.363.9 (11).

105 Uluslararası Kızılhaç Komitesine İsmet Paşa da teşekkür etmiş, Sir Horace Rumbold, M. Otchiai, M. Contzesco ve M. Yovanovitch'de bu teşekkürü katıldıklarını belirtmişlerdir. M. Montagna Uluslararası Kızılhaç Komitesi Başkanı M. Gustave Ador'un anlaşmanın kendisine emanet ettiği görevi içtenlikle kabul ettiğini hatırlatmıştır. **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, C 6, s. 257-258.

106 Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 534.

107 Şimşir, **Lozan Günlüğü**, s. 546.

rek Türkler hakkındaki iddiaların asılsız olduğunu gördüklerini belirtmesi¹⁰⁸ bu komisyonun çalışmalarını devam ettirdiğini göstermiştir.

Anadolu'daki esirlerin Kızılhaç Heyeti tarafından ziyaret edilmesi Yunanistan'da bulunan esirlerin ziyaretini gündeme getirmiştir. Bu yönde yapılan girişim Konferans nezdinde olumlu karşılık bulmuştur. Türk esirlerin durumunu yerinde incelemek üzere bir Kızılây Heyetinin Yunanistan'a gönderilmesi Konferans'ta kabul görmüştür¹⁰⁹. Ancak, Yunanistan'da kalan esirlerimizin tespit edilmesi için Yunanistan'a gidecek olan Kızılây Heyetinin Yunanistan Hükümeti tarafından kabul edilmemesi, Türkiye'yi yeni bir yol aramaya itmiştir. Kızılây Heyetine izin verilmeyince Mübadele Komisyonunda görev yapan Kızılây delegesinin bu görevi yerine getirmesine karar verilmiştir. Böylece görev Selanik'te bulunan Ahali Mübadelesi Komisyonunda Kızılây delegesi olarak görev yapan Doktor Ömer Lütfi Bey ile "*Sihhi İmdat Heyetleri*"ne yüklenmiştir. Bu görev ile bir taraftan muhacirleri diğer taraftan esirleri tahkik ederek, gördükleri esirleri kayıt altına almaları ve Türkiye'ye göndermeleri kendilerinden beklenmiştir. Hatta bu şekilde daha etkili olacakları, Ahali Mübadele Komisyonu içerisinde gösterilen faaliyet ile çok farklı yerlere giderek halkla yakından kuracakları temaslar ile ulaşılamayan esirlerin tespitlerinde daha etkili olacakları düşünülmüştür¹¹⁰.

Esirlerin tespiti konusunda birçok sorun yaşanmış, tek tek esirlerin tespit edilerek serbest bırakılmaları için çaba sarf edilmiştir. Kızılây ile Kızılhaç'ın çalışmaları etkili olmuş ve Uluslararası Esir Mübadele Komisyonunun önemli katkıları olmuştur¹¹¹. Milli Savunma Bakanlığının 1 Ağustos 1923 tarih ve 4434 sayılı emrinde "*Üsera-yı askeryenin sevkleri tamamlandığı için garnizon ve üsera taburlarının kaldırıldığı*" duyurulmuştur¹¹².

Eylül 1923'te Yunan işgaline sahne olan yerlerde esir edilen memurların esir bulundukları süre içindeki maaşlarının ödenmesi konusunda kararname yayınlanmıştır¹¹³. 19 Mayıs 1924 tarihli Kararname'den anlaşıldığı üzere Lo-

108 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 574.

109 Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 573.

110 B.C.A., 030.10.55.363..13.

111 Yenişehir Jandarma Bölük Kâtibi Mehmet Fuat Efendi 18 Mart (1923)'ta serbest bırakılmıştır. Hariciye Vekâletinden 31 Ocak 1924'te Mübadele İmar İskân Vekâlet-i Celilesine yazılan yazıda "*Bundan başka birisi olması ihtimaline mebni mumaileyh hakkında temin-i tahkikat ettirilmektedir*" denilmiştir. B.C.A., 272.11.17.73.14.(1), ayrıca Bkz. B.C.A., 272.11.17.73.14.(2).

112 Özdemir, "Milli Mücadele'de Üsera Taburları", s. 142.

113 B.C.A., 30.18.01.01.7.30.10.

zan Anlaşması yalnız Yunanistan ile ilgili esirler konusunda değil, diğer ülkelerde kalmış olanlar ile ilgili hususlarda da etkili olmuştur. Yemen'de kalmış olup ta Türkiye'ye geri dönecek Türkiyeli memurların Lozan Anlaşmasının imzası tarihine kadar işgal edilen mahallerde kalmış esir memurların maaşları gibi ödenmesine karar verilmesi de bu çerçevede olmuştur¹¹⁴.

SONUÇ

Savaş sonunda karşılaşılan sorunlardan sivil rehine ve savaş esirlerinin mübadelesi sorunu, Türkiye ile Yunanistan arasında Lozan'da imzalanan "*Sivil Rehineilerin Geri Verilmesine ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Anlaşma*"nın imzalanarak yürürlüğe girmesi ile çözüm yoluna girmiştir.

Türk ve Yunan hükümetleri arasında karşılıklı güvensizlik söz konusu olmuş ise de taraflar sorunun çözülmesinde istekli davranmışlardır. Türkiye genel olarak isteklerinde ısrarcı tutum sergilemiş ve ahali mübadelesinden önce rehine ve savaş esirlerinin serbest bırakılması için öncelikli davranılmasında kararlı davranmıştır. Lozan Anlaşması ile Yunanistan Hükümetine öncelikle elindeki rehine ve savaş esirlerini teslim etmesi, ikinci olarak rehine ve savaş esirlerinin nakilleri için gerekli gemileri temin ederek Türkiye'nin isteği doğrultusunda İzmir ve İstanbul limanlarına getirmeleri kabul ettirilmiştir. Türk Hükümeti ise Yunanistan'dan getirilen rehine ve savaş esiri sayısı kadarının gelen gemilerle Yunanistan'a gönderilmesini kabul etmiştir.

Rehine ve savaş esirlerinin mübadelesi görüşülmeye başlandığında ise her iki hükümetin elinde mübadele edileceklerin sayıları hakkında sağlıklı bilgi bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle Lozan Konferansı'na Türk ve Yunan hükümetlerinin verdikleri mübadele edilecek rehine ve savaş esirleri sayılarının sıklıkla değiştiği görülmüştür. Hatta listelerde yer almayan esirler için Uluslararası Esir Mübadele Komisyonu üyelerinin yapacağı tespitler dikkate alınarak, ötede beride tespit edilen rehine ve savaş esirlerinin mübadelesi yoluna gidileceği belirtilmiştir. Bu da tarafların Lozan'a sorunun çözümü için Lozan öncesi ciddi hazırlık yapmadıkları düşüncesinin oluşmasına yol açmıştır.

Rehine ve savaş esirlerinin mübadelesi ile kurulan komisyonlar için gerekli harcamaların karşılanması ise her iki hükümet için büyük sorun olmuştur. Rehine ve esirlerin mübadelesinde Kızılhaç ve Kızılay da önemli roller üstlenmiştir.

114 B.C.A., 30.18.01.01.09.26.6 (Kararname), B.C.A., 30.18.01.010.71.90.

KAYNAKÇA**a-Belgeler**

B.C.A., (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), 30.18.11.34.12 (Kararname)

B.C.A., 30.10.55.362..10.

B.C.A., 30.10.55.362..16.

B.C.A., 30.10.55.362..17.

B.C.A., 30.10.55.362.14.

B.C.A., 30.10.55.363..1.

B.C.A., 30.10.5.29.29.

B.C.A., 30.18.11.6.36.9 (Kararname)

B.C.A., 30.10.55.363.9 (31)

B.C.A., 30.10.55.363..3.

B.C.A., 30.10.55.363.9 (28).

B.C.A., 30.10.55.363.9 (24-25-27).

B.C.A., 30.10.55.363.9 (16-17-18-19).

B.C.A., 30.10.55.363.9 (20).

B.C.A., 30.10.55.363.9 (30).

B.C.A., 30.10.5.30.6.

B.C.A., 30.18.11.7.12.5.

B.C.A., 30.10.55.363..5.

B.C.A., 30.10.55.363.9 (1-2-5-6-7-8-9)

B.C.A., 30.10.55.363.9 (1-6)

B.C.A., 30.10.55.363.9 (10)

B.C.A., 30.10.55.363.9 (3-7).

B.C.A., 30.10.55.363.9 (14-15).

B.C.A., 30.10.55.363.10 (1-2).

B.C.A., 30.10.55.363.9 (8-15).

B.C.A., 30.10.55.363.9 (11).

B.C.A., 030.10.55.363.8 (1).

B.C.A., 030.10.55.363.8, (2).

B.C.A., 030.18.01.01.7.25.14.

B.C.A., 030.10.55.363..13.

B.C.A., 272.11.17.73.14.(1).

B.C.A., 272.11.17.73.14.(2).

B.C.A., 30.18.01.01.7.30.10.

B.C.A., 30.18.01.01.09.26.6 (Kararname).

B.C.A., 30.18.01.010.71.90.

b-Kitaplar

DEMİRCİ, Sevtap, **Belgelerle Lozan, Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923**, (Çev.Mehmet Moralı), 2. Baskı, Alfa, İstanbul, 2013.

Dr. Rıza Nur, GREW, Joseph C., **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923)**, Örgün Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2007.

KARACAN, Ali Naci, **Lozan**, (Haz. Hulusi Turgut), İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, (Çev. Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, C 1, 3. Baskı, İstanbul.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, (Çev. Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, C 2, 3. Baskı, İstanbul.

SONYEL, Salahi R. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK yayınları, Ankara, 1986,

ŞİMŞİR, Bilal N., **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, İkinci Basım, Ankara, 2012.

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih 1789-2010**, Der Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2010.

c-Makaleler

AKANDERE, Osman, “1923 Yılı Ortalarında Uluslar Arası Kızılhaç Komitesince Görevlendirilen Heyetin Anadolu’daki Teftiş Gezileri ve Hazırladıkları Rapor”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 53, <http://atam.gov.tr/1923-yili-ortalarinda-uluslar-arasi-kizilhac-komitesince-gorevlendirilen-heyetin-anadoludaki-teftis-gezileri-ve-hazirladiklari-rapor/> (Erişim Tarihi: 9 Haziran 2013)

BURAK, Durdu Mehmet, “Türkiye ile Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi ve Kırşehir’e Yerleştirilen Muhacirlerin İaşe Sorunları”, **Karadeniz Araştırmaları**, S 14, (yaz 2007)

KAYA, Erol, “Milli Mücadele Döneminde Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Anadolu ve Yunanistan’daki Türk ve Yunan Esirlerine Yaptığı Yardımlar”, **Turkish Studies**, Volume 3 / 2 Winter 2008, <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi8/kayaerol.pdf> (Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2013)

KAYAM, H. Cevahir, “Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM’de Görüşülmesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 27, <http://atam.gov.tr/lozan-baris-andalasmasina-gore-turk-yunan-nufus-mubadelesi-ve-konunun-tbmmde-gorusulmaesi/> (Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2013)

ÖKSÜZ, Hikmet, “Türk Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 48, <http://atam.gov.tr/turk-rum-nufus-mubadelesinin-sebep-ve-bazi-istisnaları/> (Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2013)

ÖZDEMİR, Ahmet, “Savaş Esirlerinin Milli Mücadeledeki Yeri”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/783/10069.pdf> (Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2013)

ÖZDEMİR Ahmet, “Milli Mücadele’de Üsera Taburları”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/812/10320.pdf> (Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2013)